

תוכן העניינים

פתח דבר

7

חלק א: היחלשות המדינה?

- תהליכים גלובליים ומקומיים והיחלשות מוסדותיה הפוליטיים של מדינת ישראל – גבריאל שפר 13
תפקידה המשתנה של המדינה בכלכלה הישראלית – מיכאל שלו 20
בית המשפט העליון לאחר ה'מהפכה החוקתית' – צבי א' טל 26

חלק ב: ישראל כמדינת רווחה

- מגמות בהתפתחות מדיניות הרווחה הישראלית – אברהם דורון 37
משבר מדינת הרווחה הישראלית ותהליך הגלובליזציה: קווים לניתוח משווה – זאב רוזנהק 46

חלק ג: ממדינה סוציאליסטית לחברה קפיטליסטית-ליברלית?

- מסוציאליזם לקפיטליזם? מעורבות הממשלה במשק הישראלי – יוסף זעירא 55
הכלכלה הישראלית והאידאולוגיה הסוציאליסטית – יקיר פלסנר 61
דיון 65

חלק ד: המדינה וההסתדרות

- דימוי ואידאולוגיה: ההסתדרות והתהוות מדינת ישראל – חיים ברקאי 75
בין פוליטיקה לכלכלה: ההסתדרות והמדינה – מיכאל שלו 82
דיון 88

חלק ה: המדינה והמיעוט הערבי

101	מאוריינטליזם למחקר ביקורתי: מגמות בחקר המיעוט הערבי בישראל – סמי סמוחה
116	התפתחות המחקר ומעמדו של המיעוט הערבי בחברה הישראלית – עזיז חידר
136	המיעוט הערבי והפוליטיקה הישראלית: בין זהות אזרחית לזהות לאומית – מֶחמד אמארה
143	דיון

חלק ו: המדינה והדת

151	דת ומדינה בישראל: התפתחות ומגמות במחקר – אליעזר דון-יחיא
183	דיון
189	רשימת המשתתפים

רשימת המשתתפים

ד"ר מחמד אמארה, המחלקה למדעי המדינה והמחלקה לאנגלית, אוניברסיטת בר-אילן

פרופ' חיים ברקאי, המחלקה לכלכלה, האוניברסיטה העברית בירושלים

פרופ' נחום גרוס, המחלקה לכלכלה, האוניברסיטה העברית בירושלים

פרופ' אליעזר דון-יחיא, המחלקה למדעי המדינה, אוניברסיטת בר-אילן

פרופ' אברהם דורון, בית הספר לעבודה סוציאלית, האוניברסיטה העברית בירושלים

פרופ' סרג'יו דלה-פרגולה, המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים

פרופ' יובל דרור, בית הספר לחינוך, אוניברסיטת תל אביב

פרופ' יוסף זעירא, המחלקה לכלכלה, האוניברסיטה העברית בירושלים

ד"ר עזיז חידר, מכון טרומן, האוניברסיטה העברית בירושלים; מכון ון ליר ומכללת דוד ילין

השופט צבי א' טל, שופט בית המשפט העליון (בדימוס), ירושלים

פרופ' אורי ינאי, בית הספר לעבודה סוציאלית, האוניברסיטה העברית בירושלים

ד"ר אשר כהן, המחלקה למדעי המדינה, אוניברסיטת בר-אילן

פרופ' חגית לבסקי, המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים

פרופ' משה ליסק, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

ד"ר דניאל ממון, המחלקה למדעי ההתנהגות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

פרופ' יעקב מצר, המחלקה לכלכלה, האוניברסיטה העברית בירושלים

מדינה וקהילה

ד"ר אברהם סלע, המחלקה ליחסים בינלאומיים, האוניברסיטה העברית
בירושלים

פרופ' סמי סמוחה, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת חיפה
פרופ' יהושע פורת, החוג ללימודי האסלאם והמזרח התיכון, האוניברסיטה
העברית בירושלים

פרופ' יקיר פלסנר, הפקולטה לחקלאות ברחובות, האוניברסיטה העברית
בירושלים

פרופ' ישראל קולת, המכון ליהדות ומנו, האוניברסיטה העברית בירושלים
פרופ' אפרים קליימן, המחלקה לכלכלה, האוניברסיטה העברית בירושלים
ד"ר זאב רוזנהק, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה
העברית בירושלים

ד"ר מיכאל שלו, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה
העברית בירושלים

פרופ' גבריאל שפר, המחלקה למדע המדינה, האוניברסיטה העברית
בירושלים

פתח דבר

בתהליך הקמתה, התהוותה והתגבשותה של מדינת ישראל משתקפים קשרי הגומלין שבין מדינה, חברה וקהילה. אפשר לתאר את ההיסטוריה הישראלית כתהליך מעבר ושינוי ממצב שבו היה למוסדות המדינה מקום מרכזי בקהילה, והממשלה שלטה שליטה ריכוזית בחברה משוסעת, לשלב שבו התחזקה החברה האזרחית בעוד שבעצמתה של המדינה חל פחות. מלחמת ששת הימים בשנת 1967, מלחמת יום הכיפורים בשנת 1973, עליית 'הליכוד' לשלטון בשנת 1977 ותכנית הייצוב הכלכלי בשנת 1985 מוצגות לא אחת במחקר הפוליטי, החברתי והכלכלי כנקודות המפנה העיקריות שסימנו את תהליך המעבר והשינוי. מטרתו של ספר זה לבחון את הטענה שחל פחות בעצמתה של המדינה, והוא מתמקד במספר היבטים המייצגים את הקשר שבין המדינה, כמוסד ארגוני וכמסגרת פוליטית, חברתית ותרבותית, לבין הקהילה. השימוש במושג קהילה בא לציין את מורכבותה של החברה הישראלית ולאפשר הצגת פרשנויות שונות להגדרתה של החברה ולתיאור התפתחותה של מדינת ישראל. בהיותו אמצעי מקשר ומתווך בין רמת הפרט לרמת הכלל, בין המדומיין לממשי, בין המישור האזורי לזה הארצי ובין הממד המקומי לרמה הלאומית מאפשר המושג קהילה התייחסות לקבוצות המרכיבות את החברה, ובהכללה – לקיומן של קהילות מסוגים שונים: קהילה לאומית, קהילה מדומינת, קהילה פוליטית, קהילת רוב, קהילת מיעוט, קהילה דתית, קהילה אתנית, קהילה גאוגרפית וכו'.

ספר זה מבוסס על סדרת דיונים שהתקיימו בשנים תשנ"ח–תש"ס במסגרת מרכז צ'ריק לתולדות היישוב, הציונות ומדינת ישראל באוניברסיטה העברית. בספר באה לידי ביטוי העובדה שפורום זה הוא במת דיונים בין תחומית המפגישה ומעמתת גישות מחקר וחוקרים מדיסציפלינות שונות. בחלק הראשון, שנושאו שאלת היחלשותה של המדינה, בוחן גבריאל שפר במבט 'מלמטה' את התהליכים ואת הגורמים הגלובליים והמקומיים שהשפיעו על היחלשות המוסדות הפוליטיים של המדינה לאחר 1967 ואת התחזקות החברה האזרחית. בד בבד עם היחלשות המוסדות הפוליטיים המרכזיים של מדינת ישראל התחזק לטענתו של שפר מעמדם של מערכת

מדינה וקהילה

המשפט, של הסקטור הקפיטליסטי ושל קבוצות האינטרס. מיכאל שלו בודק את טענת היחלשותה של המדינה על ידי ניתוח כלכלי-מדיני של התחומים שבהם הצטמצמה מעורבות המדינה במשק לאחר יישומה של תכנית הייצוב הכלכלי בשנת 1985. צבי טל דן בהתחזקות מעמדו של בית המשפט העליון בעשור האחרון ובמשמעות הרחבת מעורבותו בנושאים ערכיים ומשפטיים שונים.

החלק השני מתמקד בהיבט מרכזי של מעורבות המדינה בחברה – במדיניות הרווחה. אברהם דורון סוקר את התפתחותה של מדיניות הרווחה בישראל, ודן במגמות ההרחבה והצמצום שעשויות לקבוע את עתידה של מדינת הרווחה הישראלית. זאב רוזנהק מציב את מדיניות הרווחה הישראלית בהקשר הכללי של משבר מדינת הרווחה בעולם, ודן באמצעות ניתוח משווה בהשפעתו של תהליך הגלובליזציה על קביעת מדיניות הרווחה.

החלק השלישי עוסק בקשר שבין אידאולוגיה לכלכלה ובפרט בשאלה אם החברה בישראל, שהייתה בשנותיה הראשונות של המדינה חברה בעלת מאפיינים סוציאליסטיים, הפכה בשנות השמונים לחברה קפיטליסטית-ליברלית. יוסף זעירא בוחן את צמצום חלקו של המגזר הציבורי במשק לאחר תכנית הייצוב הכלכלי בשנת 1985, ומדגיש את השפעתה של האידאולוגיה הלאומית על קביעת המדיניות הכלכלית. ואילו יקיר פלסטר סבור כי האידאולוגיה הסוציאליסטית הייתה גורם עיקרי שהשפיע על מעורבות המדינה במשק ועל התפתחות הכלכלה הישראלית.

היחלשותה של המדינה, מידת מעורבותה של הממשלה במשק והאופן שבו שיקולים לאומיים וסוציאליסטיים משפיעים על קביעת מדיניות הם נושאים שמגולמים בפעילותה של הסתדרות העובדים הכללית. בחלק הרביעי, על הקשר שבין המדינה להסתדרות, בודק חיים ברקאי את הדימוי הריכוזי וההומוגני שנוצר להסתדרות ולעצמתה במשק. לדעתו אין לנתק את מעורבות ההסתדרות במשק מהממד האידאולוגי, ויש לבחון את מעמדה ואת יחסיה עם הממשלה בהקשר של הגברת מעורבות המדינה בחברה, מגמה שאפיינה מדינות רבות בעולם לאחר מלחמת העולם השנייה. לעומת זאת מיכאל שלו מנתח את הקשר ואת שיתוף הפעולה בין המדינה להסתדרות כחלק מהסדר קורפורטיסטי. הוא מדגיש בכך את המתח שהיה קיים בין פעילות ההסתדרות מתוקף היותה איגוד מקצועי לבין ייעודה הלאומי.

החלק החמישי מוקדש לנושא המדינה והמיעוט הערבי. סמי סמוחה בוחן את מגמות השינוי בחקר המיעוט הערבי בישראל – מהגישה האוריינטליסטית למחקר ביקורתי – ומסביר כיצד משתקף בהתפתחות המחקר שינוי מעמדו של המיעוט הערבי. עוזי חידר מציג את המגמות

פתח דבר

החדשות בחקר המיעוט הערבי, ומדגיש את הזיקה שבין ההתפתחויות החברתיות והתרבותיות בישראל, בעיקר בכל הקשור למעמדו של המיעוט הערבי ולשאלת זהותו, לבין מגמת השינוי במחקר. מחמד אמארה מתמקד בהשתתפותו של המיעוט הערבי במערכת הפוליטית הישראלית הארצית, שמתאפיינת בהיותה פוליטיקה של זהות המקשרת בין עיצוב זהות אזרחית וזהות לאומית לבין מעורבות פוליטית.

שאלת השפעתם של שינויים חברתיים ופוליטיים בתחום יחסי מדינה ודת בישראל על המחקר בתחום זה היא נושאו של החלק השישי. אליעזר דון-יחיא דן בהתפתחות המחקר בנושאים יהדות ומדינה, יחסי דתניים וחילוניים והשפעת הגורם הדתי על ההתנהגות הפוליטית.

ברומן האוטופי 'אלטנוילנד' בחר תיאודור הרצל לתאר חברה שיתופית אשר לא דמתה למדינת לאום ולשום מסגרת פוליטית מוכרת. באלטנוילנד, ארץ ישנה-חדשה, הוקמה חברה חדשה של אזרחים שאינה מדינה אלא קהילה מאורגנת, אידאולוגית ובעלת ייעוד. במלאות 100 שנים למותו של חוזה מדינת היהודים בשנת 1904, ועל רקע השפעותיהם של רעיונות ותהליכים בין-לאומיים, אזוריים ומקומיים, עדיין מתמודדת מדינת ישראל עם שאלת גיבוש זהותה ועם התהוותה כמדינה וקהילה.

משה נאור